

АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРОБАЦІЮ»: ЮВЕНАЛЬНИЙ ВИМІР

НАЗИМКО Єгор Сергійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.847

В статті розглянуті основні положення проекту Закону України «Про пробацію» щодо введення в Україні ювенальної пробації. Указано недостатки окремих положень законопроекту. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення його редакції.

Ключові слова: ювенальна пробація, неповнолітній, покарання, виправлення, запобігання.

Політичні та соціально-економічні перетворення, що відбулися з початку сучасної незалежності в Україні призвели до активного оновлення всіх галузей законодавства. Зміни в пріоритетних напрямках розвитку суспільства, пов'язані з визнанням людини, її прав і свобод найвищими цінностями у державі, знайшли відображення в нормативних актах усіх рівнів, у тому числі в Кримінальному кодексі України (далі – КК) 2001 р. і Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК) 2003 р. Існування окремих інститутів та механізмів звільнення від покарання та його відбування, заходів соціального, педагогічного та психологічного впливу на неповнолітніх, які вчинили злочин, піддалися концептуальним змінам порівняно з попереднім законодавством про кримінальну відповідальність.

Сьогодні в Україні розроблено, а подекуди розпочато впровадження ряду проектів з відпрацювання елементів пробації у роботі з неповнолітніми злочинцями та запровадження ювенальної юстиції.

Необхідно зазначити, що ідею необхідності запровадження пробації в Україні у своїх наукових працях відстоюють такі вчені, як О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець та інші.

Теоретичні напрацювання представників сучасної української пенології було покладено в основу проекту Закону України «Про пробацію» (реєстр. №3412), авторами якого є О.В. Беца, О.О. Лазаренко, О.М. Лемешко, Г.Б. Овчарова, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець. У зазначеному законопроекті втілено доволі прогресивні ідеї виправлення осіб, які вчинили злочин.

Метою запропонованої статті є розгляд основних положень цього проекту закону стосовно можливості запровадження в Україні ювенальної пробації.

Зазначимо, що метою прийняття цього законопроекту є створення в Україні системи пробації та відповідної публічної структури (служби пробації) з метою запровадження дієвих механізмів соціальної роботи з особами, що притягуються до кримінальної відповідальності, та засудженими, а також здійснення індивідуального нагляду за ними, що служитиме забезпеченню суспільства та зниженню рівня рецидивної злочинності в Україні.

Розділ 4 проекту Закону України «Про пробацію» передбачає запровадження інституту ювенальної пробації. Розділ визначає мету та завдання ювенальної пробації, перелік осіб, до яких застосовується ювенальна пробація, порядок застосування заходів

ювенальної пробації та перелік обов'язків, зобов'язань та обмежень, які можуть покладатися на дитину, яка вчинила злочин.

Зазначимо, що законопроект побудований на концепції, розробленій відомим як в Україні, так і поза її межами, вченим Д.В. Ягуновим. Він відстоює ідею про те, що «пробація перш за все є методом роботи зі злочинцями, впровадження пробації є визнанням факту, що ув'язнення неспроможне ресоціалізувати злочинця». У таких умовах пробація є своєрідним мостом між системою кримінальної юстиції та системою соціальної та соціальнопедагогічної роботи [1, с. 19]. Однак, маємо зазначити, що в даний час навіть на теоретичному рівні не вирішено питання про статус пробації.

Так, наприклад, за визначенням О.Г. Кулика, пробація – це вид кримінального покарання, яке застосовується у США та Великій Британії і полягає у накладенні певних обмежень на здійснення засудженим своїх прав і свобод, встановленні спеціального нагляду за його поведінкою [2, с. 146]. На думку О.В. Сідлецької, пробація є видом кримінального покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, що передбачає дотримання засудженим певних умов і обмежень, перебування під наглядом спеціально визначеної для цього особи (державного службовця або представника громадськості), проведення з ним реабілітаційної роботи та надання засудженому комплексу соціальних послуг [3, с. 292].

Ми приєднуємося до тих вчених, які зазначають, що пробації необхідно надати статус окремого звільнення від покарання. Так, М.І. Хавронюк, на підставі комплексного дослідження кримінального законодавства держав континентальної Європи, пробацію пропонує розуміти, як вид звільнення від покарання [4, с. 237].

Зрозуміло, що чинним Кримінальним кодексом України вже передбачений інститут за своїми ознаками схожий на інститут ювенальної пробації – звільнення неповнолітніх від кримінального покарання з випробуванням з одночасним покладанням на особу певних обов'язків (104 КК). У зв'язку із цим пробацію було б доцільніше запроваджувати не шляхом створення абсолютно

нових державних органів (як це передбачено у законопроекті), а шляхом удосконалення існуючих законодавчих положень та функцій тих державних органів, які уже фактично здійснюють аналогічну роботу.

Маємо зазначити, що, незважаючи на низку прогресивних та позитивних моментів в питанні застосування пробації до неповнолітніх, законопроект містить і ряд недоліків. На деякі з них звернемо Вашу увагу.

Ст. 21 законопроекту встановлює, що метою ювенальної пробації є сприяння забезпеченню суспільства шляхом здійснення нагляду за дітьми, які вчинили злочини, та проведення виховної та соціальної роботи з метою профілактики вчинення дітьми рецидивних злочинів та правопорушень, агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків.

Як бачимо, визначення мети ювенальної пробації ґрунтується на концепції соціальної безпеки, основоположником якої є Цицерон. На його думку, діяльність зі створення законів має бути спрямована на те, щоб створити союз громадян недоторканий і безпечний, усіма засобами захищаючи його від різних злочинних посягань.

Проте ідея безпеки суспільства не може бути покладена в основу ювенальної пробації. Ми маємо чітко визначитись із тим, для чого має у перспективі існувати ювенальна пробація. І зараз здається, що вона повинна будуватися на концепції перевиховання (Ч. Беккарія, Г. Гегель), суспільної корисності (Ф. Вольтер, Г. Ландау, Ф. Ліст, П. Чубинський) та виправлення (Ульпіан, Сенека). У зв'язку із цим формулювання мети ювенальної пробації, як акумуляції відправної ідеї її функціонування та розвитку, має бути змінене.

Також незрозумілим видається формулювання однієї зі складових мети ювенальної пробації – «поліпшення соціальних стосунків». Соціальні стосунки відбуваються між відповідними соціальними суб'єктами у різних сферах суспільного життя. Якщо перед ювенальною пробацією ставити завдання поліпшення усіх існуючих соціальних стосунків – це призведе до необґрунтованого розширення «покладених надій» на інсти-

тут ювенальної пробації взагалі. У зв'язку із цим необхідно чітко сформулювати, які саме соціальні стосунки ми маємо поліпшити заходами ювенальної пробації – «визначити предметну площину», «сферу застосування» ювенальної пробації.

Ст. 22 законопроекту визначено шість завдань ювенальної пробації. Одна з них взагалі не відноситься до природи ювенальної пробації, а характеризує адміністративну або управлінську сферу діяльності органів та підрозділів ювенальної пробації (організація взаємодії з центрами соціальної реабілітації правопорушників і громадою). Вважаємо, що це завдання необхідно передбачити у відповідному положенні «Про національну службу пробації» або «Про органи та підрозділи пробації в Україні». З інших завдань два мають контрольно-наглядний характер. Останні три – безпосередньо допоміжний характер, які, по суті, розкривають сутність пробаційної діяльності відносно неповнолітніх.

Однак, зазначені три завдання майже дублюють ті, які зараз виконують вже існуючі відповідні органи. А таке завдання, як організація процесу медіації між дитиною, що вчинила злочин, і потерпілим, з нашої точки зору має бути погоджено із положеннями КК України, нового Кримінального процесуального кодексу України, а також з іншими нормативно-правовими актами (хоча б для уніфікації терміну «медіація»).

Ст. 23 передбачено положення про те, що ювенальна пробація застосовується до дітей віком від 14 до 18 років. Однак, чому «дух законопроекту» є в цілому прогресивним, а окремі його положення (незважаючи на їх нещодавню розробку) – застарілими та такими, що не відповідають рівню розвитку сучасної європейської кримінологічної думки та кримінально-правовій доктрині? Справа у тому, що у більшості європейських країн суди стримано ставляться до застосування ув'язнення для неповнолітніх і осіб до 21 року. І ця «стриманість», або «особлива чутливість» науково обґрунтована та не потребує детальної аргументації для учасників конференції. Чому ж у законопроекті не диференціювати заходи ювенальної пробації

для осіб, яким не виповнилось 21 року? Вважаємо, що це лише справа часу.

До того ж, ніяких нормативних приписів стосовно того, що ж робити з особою, до якої застосовано пробацію і якій до закінчення строку пробації виповнилось 18 років, у проекті закону не наведено. Навіть у чинному КВК України передбачено, що з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли 18 річного віку, можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше, ніж досягнення ними 22 років (ч. 1 ст. 148 КВК України). Вважаємо, що це питання також потребує деталізації та нормативного втілення.

Підстави застосування ювенальної пробації передбачені у ст. 23 законопроекту. Так, ювенальна пробація застосовується до неповнолітніх: 1) які обвинувачуються у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; 2) щодо яких закрито кримінальну справу у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням з потерпілим, передачею на поруки; 3) звільнені від відбування покарання з випробуванням; 4) умовно-достроково звільнені від відбування покарання. Не зупиняючись детально на необхідності приведення цих положень до чинного кримінально-процесуального законодавства, зазначимо, що ці підстави необґрунтовано відрізняються від загальних підстав застосування пробації (ст. 8 законопроекту). Незрозуміло, чому не визначено підставою застосування ювенальної пробації обвинувальний вирок, яким особу засуджено до покарання у вигляді виправних або громадських робіт з одночасним застосуванням пробації? Вважаємо, що ці види покарання для неповнолітніх взагалі мають найвищий виправний вплив (зрозуміло, за певні види злочинів). До того ж, якщо їх буде поєднано з заходами ювенальної пробації (а за ст. 12 законопроекту однією з функцій служби пробації є виконання покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт), ці покарання набудуть нових прогресивних рис, а їх виправний потенціал у значній мірі буде посилено.

Ч. 2 ст. 98 КК України передбачено, що до неповнолітніх може застосовуватись як додаткове покарання – позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю. Вважаємо, що у тому випадку, коли після відбуття неповнолітнім покарання у вигляді позбавлення волі та початку відбуття цього додаткового покарання до нього буде застосовано ювенальну пробацію, – це сприятиме більш повному забезпеченню досягнення мети покарання.

Також незрозумілим вбачається положення про те, чому до переліку підстав застосування ювенальної пробації не внесено призначення неповнолітньому основного покарання у виді штрафу. Штраф здійснює психологічний вплив на засудженого, підтверджуючи докір держави до особи, яка вчинила злочин, і тягне за собою суттєві матеріальні наслідки, що можуть зробити не вигідними та небезпечними для неповнолітнього більшість видів майнових та інших корисливих злочинів [5, с. 107].

Для неповнолітніх цей вид покарання застосовується у разі наявності усіх умов, передбачених ч. 1 ст. 99 КК України, та, як засвідчує практика, не має такого виправного потенціалу, як «штраф для дорослих». Тому, поєднання застосування штрафу із ювенальною пробацією також має поліпшити стан справ у сфері покарання неповнолітніх.

Ст. 24 законопроекту регламентовано порядок застосування заходів ювенальної пробації щодо неповнолітнього, який вчинив злочин. У зазначеній статті містяться процедурні елементи застосування ювенальної пробації, однак не наведено механізму або порядку накладення обов'язків на неповнолітнього. Зважаючи на постулат про те, що будь-які обмеження прав і свобод людини та громадянина мають бути передбачені у законі, нормативні приписи ст. 24 законопроекту також мають бути доопрацьовані.

Окремо вважаємо запинитись на обмеженнях, обов'язках та умовах, які можуть встановлюватись щодо дитини, яка вчинила злочин або покладатися на неї (ст. 25 законопроекту). У зазначеній статті передбачено, що до дитини, що вчинила злочин, можуть бути встановлені дев'ять різних

обов'язків. Три з них (заняття певними видами діяльності, спрямованими на відшкодування збитків, спричинених злочином; обмеження у часі перебування не за місцем постійного проживання; заборона на відвідування певних місць або територій та періоду, на який існує така заборона) повністю або частково дублюють ті примусові заходи виховного характеру, які може бути накладено на неповнолітнього під час звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України). Тому необхідно усунути конкуренцію між нормами КК України та законопроекту. Вважаємо, що це має здійснюватись на користь Закону про кримінальну відповідальність.

Відповідно до ст. 25 законопроекту, на дитину, яка вчинила злочин, може бути покладений обов'язок заняття певними видами діяльності, спрямованими на відшкодування збитків, завданих злочином. Однак, нерозв'язаним залишається механізм виконання цього обов'язку. Яким чином за сучасних умов цей обов'язок буде виконуватися, якщо за підрахунками МОП в Україні понад 2,5 млн. безробітних (хоча офіційно зареєстрованих у центрах зайнятості населення близько 1 млн. незайнятих)? Вважаємо, що зазначений обов'язок має бути переглянутий та приведений до сучасних реалій політичного, економічного та соціального життя нашої країни.

Таким чином, серед обов'язків, які може бути покладено під застосування ювенальної пробації необхідно залишити: безоплатну суспільно-корисну роботу; відвідування занять з психологом протягом визначеного часу; лікування від алкогольної та наркотичної залежності; участь у реабілітаційних або програмах, спрямованих на профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості, поліпшення соціальних стосунків тощо.

Не можемо залишити поза увагою ст. 13 законопроекту, якою регламентовано повноваження служби пробації. У цій статті, зокрема, передбачено, що під час здійснення своїх обов'язків служба пробації: 1) у разі ухилення осіб, до яких застосовано пробацію, від дотримання умов та виконання

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні положення проекту закону України «Про пробацію» щодо запровадження в Україні ювенальної пробації. Зазначено недоліки окремих положень законопроекту. Розроблено пропозиції з вдосконалення його редакції.

SUMMARY

The article reviews the main provisions of the draft law of Ukraine «On probation» over the introduction in Ukraine of juvenile probation. The aforementioned disadvantages of certain provisions of the bill. Proposals to improve its wording.

обов'язків та зобов'язань, направляє до суду подання разом із матеріалами для вирішення питання про притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності; 2) направляє до суду подання про винесення вироків щодо осіб, які порушують умови пробації, не виконують покладені на них обов'язки або не дотримуються обмежень, визначених судом.

Виникає питання, у разі ухилення від пробації, які виникають підстави притягнення винних до кримінальної відповідальності? Чи підпадає ухилення від пробації під ознаки складу злочинів, передбачених ст. ст. 389-390? І взагалі, що розуміти під ухиленням від дотримання умов та виконання обов'язків та зобов'язань пробації: одноразове або систематичне ухилення, умисне або необережне ухилення тощо. Також потребують роз'яснення терміни «порушення умов пробації», «невиконання обов'язків» та «недотримання обмежень».

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що запровадження ювенальної пробації в Україні – це прогресивна ідея, яка має змінити на краще стан справ у сфері покарання неповнолітніх. Сутність ювенальної пробації має полягати у максимально індивідуальному підході до кожного засудженого неповнолітнього, вивчення його індивідуального випадку, персональних особливостей, проблем та потреб, виявлення особистісних причин та соціальних обставин, що заважають його соціальній адаптації і виправленню. Однак, на шляху до її запровадження знаходиться

грунтовна теоретична розробка кожного нормативно-правового акта, в тому числі й проекту Закону України «Про пробацію».

Література

1. Ягунов Д. В. Служба пробації: концепції, засади діяльності, організаційна структура: конспект лекцій / Д. В. Ягунов. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2006. – 76 с.
2. Кулик О.Г. Пробація. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5. – К.: Укр. енцикл., 2003. – С. 146–147.
3. Сідлецька В. О. Характеристика служби пробації як виду покарання, альтернативного позбавлення волі / В.О. Сідлецька / Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 20. – С. 292-296.
4. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право / Микола Іванович Хавронюк. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. – 552 с.
5. Пироженко О.С. Покарання, що обмежують майнові права засуджених, за кримінальним правом України: монографія / О.С. Пироженко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Литвинова; Криминологічна асоціація України. – Х.: НікаНова, 2012. – 294 с.